

Antwoorden op open interview-vragen als lezingen

Gerhard Nijhof

Onderzoeksmateriaal in kwalitatief sociologisch onderzoek is veelal talig van aard. Opnames van gesprekken, verslagen van gebeurtenissen, geschriften over het verleden, historische documenten en antwoorden op open vragen vormen in de regel de data waar kwalitatieve sociologen zich in hun onderzoek op baseren. Methodologische reflectie over de status van zulke talige data is echter nog betrekkelijk uitzonderlijk. Voor wat de antwoorden betreft die in open interviews zijn verkregen, zal ik daar in dit artikel een poging toe wagen.

In veel kwalitatief onderzoek worden aan de onderzochten open vragen gesteld. Fragmenten van de antwoorden worden vervolgens in het onderzoeksverslag opgenomen en vaak tegelijk gepresenteerd als toonbeelden van de mening van de onderzochten en als bronnen voor de interpretatie van de onderzoeker. Aan de hand van een onderzoeksverslag van de kwalitatieve sociologe Oakley (1980) zal ik beide – tegenstrijdige – wijzen van omgang met zulke interviewgegevens nader onderzoeken. Na een kritiek zal ik twee alternatieve wijzen van analyse van antwoorden voorstellen.

1. *Antwoorden: expositie van betekenis of bron van interpretatie?*

In de eerste vorm van omgang met antwoorden uit open interviews worden fragmenten van deze antwoorden in het verslag gepresenteerd alsof zij voor zichzelf spreken, alsof de betekenis van de uitspraken van de onderzochten in deze uitspraken zelf besloten ligt, alsof zij alleen maar hoeven te worden 'geëxposeerd' om de betekenis ervan zowel voor de onderzoeker als voor zijn lezer kenbaar te maken. In deze wijze van omgaan met antwoorden worden deze beschouwd als de plaats waar betekenis wordt geëxposeerd. Deze positie wordt methodologisch door Locker (1981) en Silverman (1985) verdedigd. Open vragen stellen de respondent volgens Locker in staat 'to describe his experience in his own terms'. Zijn antwoorden 'give acces to his categories and the way in which they are used in the production of a cognitive order' (p. 16). Silverman stelt antwoorden op open interview-vragen voor als de plaatsen waar de sociale werkelijkheid wordt getoond en afgebeeld: 'Interview-data display cultural realities' (p.157).

Naast deze methodologie van expositie is in kwalitatief sociologisch onderzoek een methodologie te onderkennen, waarin 'interpretatie' van antwoorden wordt bepleit. De methode van interpretatie wordt op verschillende manieren gerechtvaardigd. Soms wordt een beroep gedaan op de algemene competentie van de onderzoeker als intersubjectieve kenner van de 'common sense' die ook aanwezig wordt verondersteld in dat wat onderzochten zeggen, waardoor het mogelijk wordt de onderzochten te begrijpen en de betekenissen van hun uitspraken te achterhalen (Garfinkel 1967, p. 78; Ten Have 1987, p. 28). Het meest komt voor dat de onderzoeker een specifieke competentie wordt toebedacht en hij bij voorbeeld wordt voorgesteld als de kenner of ontwerper van theorieën, waarvan wordt verondersteld dat ze het zicht op de betekenis van uitspraken van respondenten verhelderen, of als de kenner van contextuele ontwikkelingen over langere termijnen in het kader waarvan uitspraken specifieke betekenissen kunnen worden toegekend. Op grond van deze argumenten wordt de onderzoeker het recht van interpretatie verschaft. Deze opvatting is bij voorbeeld aan te treffen in werk van historisch sociologen uit de school van Elias (zie hiervoor: Wilterdink 1989; Nijhof 1986 en 1989).

2. Een voorbeeld uit de onderzoekspraktijk

De sociologe Ann Oakley doet in haar boek 'Woman confined' verslag van haar onderzoek naar de ervaringen van vrouwen na het krijgen van hun eerste kind. Zij presenteert daarin fragmenten van hun antwoorden op haar open vragen. Aan de hand van een methodologische analyse van haar werkwijze zal ik de status van talige data in dit kwalitatief sociologisch onderzoek belichten en de vooronderstellingen die aan het gebruik ervan ten grondslag liggen beschrijven.

Oakley (1980) volgt in haar onderzoek zowel de methode van expositie als die van interpretatie. Wanneer zij schrijft dat zij haar respondenten in de citaten in haar boek de gelegenheid biedt de betekenissen te verwoorden die zij verbinden aan het krijgen van een kind, presenteert zij de methodologie van expositie van betekenis. 'The sociology of reproduction' ontbreekt het volgens haar aan 'first hand accounts' (p. 90). Deze situatie 'has served to confirm researchers' opinions instead of following those of the reproducers themselves' (p. 95). Om dat laatste te bereiken neemt Oakley 'the eliciting of woman's own account of reproduction as the chief research goal' (p. 95). Deze 'accounts' bevatten naar haar oordeel 'a detailed exposition of the social and personal meaning of birth' (p. 178).

Maar Oakley volgt in haar analyse ook de methodologie van interpretatie. Zij stelt zich niet tevreden met alleen de expositie van de betekenissen van

de vrouwen. Op grond van de uitspraken van haar respondenten wil zij ook 'interpretative theories' (p. 95) ontwikkelen. In een analyse van de wijze waarop Oakley een fragment van een antwoord uit één van haar interviews in haar verslag verwerkt, zal ik deze methodologie van interpretatie zichtbaar maken.¹ Oakley vermeldt het volgende antwoord van een vrouw op een vraag naar haar ervaringen na het krijgen van een kind (p. 194):

1. I don't feel as if I'm coping very well.
2. I suppose, I remember the bad times rather than the times when she feeds and goes to sleep and settles and it's okay.
3. It's more difficult than I imagined it would be.
4. I'm pretty depressed I think...
5. I haven't taken to motherhood well, I don't think...
6. I sometimes think: why did I bother?
7. What you have to give up? You give up every freedom, really.
8. You can't even go to the shops without thinking whether she's going to want feeding...
9. It's just the freedom in the daytime to go to places.
10. You can't hop on a bus and this sort of thing.
11. Everytime you go out, you've got to take her with you...
12. Apart from the fact that I'm so restricted physically,
13. mentally I'm the same person...
14. Well, I must be different, let's face it –
15. I suppose, I must be different....

Oakley ontleent aan deze tekst – met behulp van een theorie – aanwijzingen, die haar ertoe brengen deze te interpreteren als een teken dat het krijgen van een kind kan worden beschouwd als een 'transitie' die tot 'depressie' kan leiden. Zij citeert met instemming passages uit het werk van Adams, Hayes en Hopson (1976), waarin deze ponereren dat mensen depressieve gevoelens kunnen ontwikkelen als ze zich bewust worden van de onvermijdelijkheid van transities in hun leven.²

Verwoordt Oakley met deze interpretatie de betekenis van wat de vrouw zegt? Beschrijft de vrouw in het geciteerde interviewfragment het krijgen van een kind inderdaad als een 'transitie' en karakteriseert zij haar reactie in termen van 'depressie'? Dat blijkt maar partieel het geval.

Oakley's interpretatie komt niet precies overeen met wat de vrouw er zelf van zegt. Het woord 'transitie' komt in het antwoord van de vrouw niet voor.³ Oakley leest waarschijnlijk gebrek aan 'freedom in the daytime to go to places' en 'restricted physically' als tekenen van 'transitie'. Dat is echter een herformulering en dus haar interpretatie van de uitspraken. Deze is niet dwingend, andere zijn mogelijk. Er zijn tekenen dat de vrouw zelf het krijgen van een kind niet zozeer als een 'transitie' ervaart, maar eerder 'het gebrek aan vrijheid' en de 'beperkingen' die het krijgen van een kind voor haar meebrengt problematisch vindt.

Anders dan Oakley suggereert, typeert deze vrouw haar problemen ook niet alleen in termen van 'depressie'. De vrouw spreekt in haar antwoord weliswaar van 'I'm pretty depressed I think', maar zij geeft verderop in haar antwoord ook een andere verwoording van de aard van de problemen waarmee ze wordt geconfronteerd. Na eerst nog gezegd te hebben 'mentally I'm the same person', zegt zij ten slotte 'I suppose I must be different'. Oakley blijft staan bij de eerdere uitspraak van de vrouw. De vrouw zelf voegt op zijn minst nog andere formuleringen toe aan haar uitspraak over 'depressie'. Oakley selecteert blijkbaar één uitspraak in de weergave van de opvatting van de vrouw en laat andere buiten beschouwing. En ook deze selectie is een act van interpretatie.

Ten slotte is Oakley's opvatting aanvechtbaar dat in het antwoord van de vrouw 'een relatie' tussen transitie en depressie wordt verwoord, dat de depressie een 'response' is 'to such transitions' (p. 193). De vrouw zelf zegt bij voorbeeld in het begin van haar antwoord 'It's more difficult than I imagined it would be' en in dat kader spreekt zij van 'depressed', maar later karakteriseert zij haar status als 'I'm so restricted physically', en daar spreekt zij niet van 'depressed', maar eerst van 'mentally I'm the same person' en daarna van 'I must be different'. De respondente verwoordt haar reactie op verschillende wijzen. Van een eenvoudige en eenduidige relatie tussen haar situatie en haar reactie – zoals Oakley suggereert – is in haar antwoord dan ook geen sprake.⁴

In deze omgang met onderzoeksdata is bovendien een tegenstrijdigheid aanwijsbaar. Zij laat de vrouw weliswaar aan het woord, maar in de analyse van haar antwoord interpreteert zij, voegt zij zelf woorden toe aan wat de vrouw zegt en selecteert zij in de uitspraken van haar respondente. Daarmee herformuleert zij het antwoord. In de verwoording van haar methodologische positie worden de uitspraken in een antwoord opgevoerd als de plaats waar de betekenis ervan wordt geëxposeerd, in haar onderzoekspraktijk echter worden de uitspraken met behulp van een theorie ook aan interpretatie onderworpen. De theorie fungeert in haar analyse blijkbaar als een leeswijze voor de uitspraken van haar respondenten.

Oakley volgt een methodologie waarin een uitspraak tegelijkertijd de plaats is waar een betekenis wordt verwoord en de plaats waar iets wordt gezegd dat interpretatie behoeft. Zij presenteert de antwoorden alsof de betekenissen daarin besloten liggen. Als de uitspraken van respondenten voor zichzelf zouden spreken, zouden onderzoekers deze alleen maar hoeven weer te geven. Het presenteren ervan zou voldoende zijn. Oakley levert echter ook een interpretatie van de uitspraken. Daar doet zij alsof de uitspraken juist niet voor zichzelf spreken. Oakley laat zich in haar interpretatie bovendien door een theorie leiden, die zij als een doorzichtig kijkglas hanteert dat het zicht op de betekenissen die onderzochten in interviews verworden verheldert maar niet vervormt.

Wat zijn de vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan deze – in de kwalitatieve sociologie gebruikelijke – combinatie van zowel de onderzochten zelf aan het woord te laten door middel van de presentatie van citaten, als daaraan vervolgens een interpretatie toevoegen? Kunnen deze vooronderstellingen begrijpelijk maken waarom kwalitatieve onderzoekers – zoals Oakley – onproblematisch beide wijzen van omgang met talige data tegelijkertijd in praktijk brengen?

3. *Uitspraak en betekenis*

‘Lees maar, er staat wat er staat’ is de bijna vanzelfsprekende houding van degenen die teksten onder ogen krijgen. Taal wordt dan opgevat als een middel tot afbeelding en uitspraken in die taal als een representatie van een wereld, een wereld die door degenen die deze opvatting huldigen als de werkelijke wordt gedacht. Maar er is ook een geheel andere opvatting te onderkennen die met evenveel vanzelfsprekendheid wordt gepraktiseerd. Daarin wordt de betekenis van talige uitingen niet in een afbeeldende functie gezocht, maar in een act van interpretatie.

In de eerste opvatting ligt de betekenis van uitspraken in de uitspraken zelf besloten. Voorondersteld wordt dan dat in een uitspraak een vaste betekenis wordt uitgedrukt. Om te weten wat de betekenis is van wat iemand zegt of schrijft, kan men daarom op zijn uitspraken afgaan, tenzij van vergeet- of leugenachtigheid sprake is. Van deze uitspraken kan de betekenis daarom ook worden afgelezen. In de tweede opvatting komt de betekenis eerst in de interpretatie van de lezer tot stand.

Beide opvattingen over talige uitingen en hun betekenis zijn in een empirische sociologie moeilijk houdbaar. In zo’n sociologie is uiteraard ook betekenis een empirische categorie. De dingen die gebeuren of worden gezegd hebben daarin geen betekenis, maar krijgen deze. De maatschappelijke betekenis van uitspraken ontstaat eerst als op deze uitspraken wordt gereageerd, als er consequenties aan worden verbonden, als ze worden ‘gelezen’. De maatschappelijke werkelijkheid bestaat voor ‘tekstsociologen’ daarom uit ‘lezingen’. In de sociale werkelijkheid is de betekenis van een uitspraak alleen die welke er werkelijk aan verbonden wordt, wat ook de logische of letterlijke betekenis van de uitspraak is en ongeacht wat een interpreterende buitenstaander als bij voorbeeld een socioloog er van denkt. Niet de waarheid of essentie van uitspraken of de inherente taalkundige betekenis is in de empirische (tekst)sociologie aan de orde, ook niet de opvattingen van interpretatoren, maar alleen de betekenissen die lezers werkelijk aan uitspraken toekennen. Deze laatste worden in het maatschappelijke ver-

keer gevórm. Als de betekenis van een uitspraak lijkt vast te liggen, is dat het gevolg van maatschappelijke processen die zo'n lezing bewerkstelligen en niet van kenmerken van de uitspraak zelf. Een maatschappelijke lezing is een proces waarin onder invloed van maatschappelijk figurerende 'leeswijzen' of vertogen de betekenis van een uitspraak in een volgende uitspraak (tijdelijk) wordt gefixeerd (Morley 1980, p. 164). Een lezing kan worden beschreven in de relatie tussen een uitspraak en een volgende uitspraak die de lezing ervan vertegenwoordigt. Een leespraktijk bestaat uit de consolidatie of transformatie van een uitspraak, of uit de verdwijning ervan. Dat zijn de vormen waarin zich maatschappelijke processen voltrekken.

De maatschappelijke betekenis van een uitspraak ligt dus niet in die uitspraak zelf besloten, ook niet in de arbitraire toevoeging van betekenis door een interpreterende buitenstaander, maar alleen in de werkelijke lezing ervan.

4. *Over de betekenis van antwoorden in interviews*

Als de betekenis van een uitspraak niet in zichzelf besloten ligt en als interpretatie ervan door de onderzoeker een toevoeging van betekenis inhoudt, staat ook de status van het interview in kwalitatief sociologisch onderzoek ter discussie. De uitspraak die de respondent doet in antwoord op een vraag van een onderzoeker heeft dezelfde status als elke andere uitspraak. Ook deze spreekt niet voor zichzelf en de interpretatie ervan door de onderzoeker voegt artificieel betekenis toe. Een onderzoeker kan de letterlijke betekenis van de uitspraak verwoorden, hij kan ook een 'common sense'-interpretatie beschrijven, of een interpretatie geven die een sociologische theorie of contextuele kennis hem suggereert, maar in geen van deze gevallen is bekend hoe zo'n uitspraak in de werkelijkheid functioneert en welke lezing(en) er daar op volgen.

Ook de betekenissen van de uitspraken van de door Oakley onderzochte vrouwen liggen dus niet in de uitspraken zelf besloten en ook de interpretatie ervan door Oakley is discutabel. Als Oakley de antwoorden presenteert als voor zichzelf sprekend, of als zij deze situeert in de interpretaties die zij er aan verbindt, zoekt zij betekenissen op plaatsen waar deze niet te vinden zijn. De maatschappelijke betekenissen van de uitspraken van haar respondenten komen eerst in empirische processen van lezing tot stand.

Als een respondente van Oakley op een vraag naar haar ervaringen na het krijgen van een kind bij voorbeeld antwoordt 'you can't hop on a bus and this sort of thing', weet een onderzoeker niet welke betekenis deze uitspraak heeft. Die blijkt pas in haar dagelijkse bestaan. Als haar echtgenoot zou reageren met de uitspraak 'dan koop je maar wat minder kleren' en een

buur met 'dan heb je tijd om je huis eens schoon te maken' en als een buschauffeur zou zeggen 'ik zal je missen', worden er al drie verschillende betekenissen aan haar uitspraak verbonden. Geen van hen leest haar uiting als een teken van 'gebrek aan vrijheid' waartoe een argeloze lezer zou kunnen besluiten. Zo'n argeloosheid kan een socioloog die de maatschappelijke werkelijkheid tot object van onderzoek heeft zich blijkbaar niet permitteren. Evenmin – zo blijkt – kan hij een antwoord naar eigen of theoretisch goeddunken interpreteren. In beide gevallen blijft de interpretatie die in de maatschappij werkelijk plaatsvindt onbesproken. Een onderzoeker die toch tot interpretatie van antwoorden overgaat, plaatst zich in de positie van een bevoorrechte getuige die weet welke betekenissen anderen aan een uitspraak toekenden. Zo'n positie is echter in een empirische sociologie methodologisch niet te verantwoorden.

5. *Van interpretatie naar beschrijving?*

Is er in de empirisch sociologische analyse van antwoorden uit interviews een oplossing voor het probleem van de keuze tussen twee kwaden: expositie van citaten uit antwoorden of de interpretatie ervan? Zijn er andere wegen dan ofwel te veronderstellen dat in de uitspraken van respondenten betekenissen besloten liggen, ofwel aan te nemen dat deze door onderzoekers al interpreterend uit deze uitspraken kunnen worden afgeleid?

Wanneer empirische betekenis het object is waar sociologen naar op zoek zijn, en wanneer betekenis als lezing, als consequentie van een uitspraak wordt opgevat en niet als iets dat in een uitspraak zelf besloten ligt, en als een onderzoeker ook beschikt over zowel uitspraken als over de lezingen ervan, wordt het mogelijk iets anders te doen dan een antwoord alleen maar te exposeren en/of te interpreteren. Dan dient zich de mogelijkheid aan het leesproces te 'beschrijven'. In deze beschrijving kunnen de verschillen en overeenkomsten tussen een uitspraak en de lezing ervan zichtbaar worden gemaakt. Tegelijkertijd opent zich de mogelijkheid van een eveneens 'beschrijvende verklaring', als van bepaalde teksten kan worden getoond dat deze in de lezing als leeswijze hebben gefunctioneerd. Als bij voorbeeld de transformatie van een uitspraak over 'lusteloosheid' in een over 'depressie' in een tekst uit de psychiatrie kan worden aangetroffen, kan dit psychiatrisch vertoog ter verklaring worden aangevoerd wanneer sommigen aan de uitspraak 'Ik voel me lusteloos' de consequentie 'depressie' verbinden en niet bij voorbeeld die van 'gezeur'. Langs deze weg kan worden beschreven welke betekenis aan een uitspraak wordt verbonden en kan worden verklaard op grond waarvan juist die betekenis wordt toegekend (Hak 1988). In zo'n tekstsociologische benaderingswijze beperkt een onderzoeker zich tot

de analyse van de werkelijke lezingen van uitspraken.

Met behulp van deze tekstsociologische methodologie laten De Boer en Hak (1986) bij voorbeeld zien dat een deel van de lezingen van psychiaters van de verhalen van hun cliënten verklaard kunnen worden via leeswijzes die zijn ontleend aan psychiatrische handboeken en een ander deel via leeswijzes die aan maatschappelijke opvattingen over de rollen van vrouwen en mannen zouden kunnen zijn ontleend. Met deze methodologie kan ook worden onderzocht hoe ziektebeelden in de praktijk van de gezondheidszorg worden geconstrueerd wanneer klachten van patiënten worden gelezen en vertaald (Hak 1987 en 1989), hoe historische documenten zijn tot stand gekomen als specifieke lezingen van wat in het verleden is gebeurd en hoe deze historische documenten op hun beurt door historici worden gelezen met vertogen van hun tijd in hun hoofd (Ginzburg 1981; Hak 1985 en Nijhof 1986 en 1989), hoe politieke partijen in hun propaganda lezen wat kiezers verwoorden (Hak 1987b) en kiezers in hun lezingen verwoorden wat politici hen te zeggen hebben (Pêcheux 1969), of hoe ten slotte in de massamedia wordt verwoord wat elders wordt gezegd (Trew 1979).

Hiermee is een alternatief gepresenteerd voor alleen de presentatie van antwoorden uit interviews of voor de interpretatie ervan door de onderzoeker. Een onderzoeker kan in plaats daarvan beschrijven waar het antwoord de lezing van is. Hij kan er zich vervolgens toe zetten de lezingen in de antwoorden te verklaren door naar uitspraken of teksten te zoeken die deze kunnen hebben 'beregeld'.

Zo kon de analyse van Oakley worden beschreven als háár lezing van het antwoord van de vrouw en kon deze worden verklaard via de werking van de tekst van Adams, Hayes en Hopson die haar leeswijze heeft bepaald. Maar deze lezing van Oakley is een interpretatie, een theoretische weliswaar, maar een die geen deel uitmaakt van de sociale werkelijkheid die zij onderzoekt. Impliceert deze tekstsociologische positie nu dat antwoorden in open interviews verkregen niet geschikt zijn voor sociologische analyse, omdat de werkelijke lezingen ervan ontbreken? Vormen antwoorden op vragen slechts een reeks uitspraken waarvan de maatschappelijke betekenis onbekend is omdat de lezingen ervan onbekend zijn? Dat is inderdaad het geval. Maar er is een uitweg.

6. *Antwoorden als lezingen*

Die uitweg is dat een antwoord in een interview verkregen als een lezing wordt opgevat. Dat kan zelfs op twee manieren. In de eerste wordt het antwoord als een lezing van de vraag van de interviewer opgevat, in de tweede als een 'interne lezing'.

6.1 *Een antwoord als lezing van de vraag* – Wanneer het antwoord als een lezing van de vraag van de interviewer wordt opgevat, is een analyse van het leesproces mogelijk.⁵ Naar tekstsociologische opvatting hoeven antwoorden van respondenten op een vraag over bij voorbeeld ‘buitenlanders’ niet noodzakelijk op dezelfde ‘buitenlanders’ betrekking te hebben. Wat de respondenten onder ‘buitenlanders’ verstaan kan niet door de interviewer worden bepaald. Het gebruik van het woord ‘buitenlander’ in zijn vraag legt de betekenis ervan niet vast. De betekenis wordt juist geconstrueerd in de lezing van de vraag in het antwoord van de respondent. Daarin kan een ‘buitenlander’ bij voorbeeld aan een ‘Turk’ worden gelijkgesteld, maar ook aan een ‘Engelsman’, of als een aanduiding van een ‘landgenoot’. Een ‘buitenlander’ kan in het antwoord ook verschijnen als ‘een arbeider’ of juist als ‘een werkloze’, of als ‘een profiteur’, of als ‘een uitgebuite’, of als een ‘ongepolijste’, of als een ‘gestyleerde diplomaat’, steeds al naar gelang van het vertoog waarin geantwoord wordt. Er is met andere woorden geen voorgeconstrueerde ‘buitenlander’ in de vraag aanwezig. Zijn constructieproces vindt eerst plaats in de antwoorden.

Dat houdt in dat een socioloog er niet van kan uitgaan dat de antwoorden die hij op zijn vraag krijgt op dezelfde vraag betrekking hebben. In de antwoorden wordt het object dat in de vraag genoemd wordt, geconstrueerd. Dat betekent dat eerst in het antwoord duidelijk kan worden hoe de vraag begrepen is, waar de vraag voor deze respondent op betrekking had. Antwoorden worden dan opgevat als plaatsen waar vragen gelezen worden. Eerst in de formuleringen van het antwoord worden de objecten van de vraag geconstrueerd. Tegelijk daarmee echter wordt de vraag geherformuleerd.

In deze methode van analyse van antwoorden wordt het antwoord als een lezing van de vraag opgevat en gezien welke consolidaties en transformaties de respondent in de formuleringen van de interviewer aanbrengt. Juist in verslagen van onderzoek volgens kwalitatieve methoden wordt de vraag echter vaak niet eens vermeld en worden alleen citaten uit antwoorden opgenomen. Als dat wel het geval is, kan het antwoord worden geanalyseerd als een lezing van de vraag en kan in het antwoord worden onderzocht hoe het object van de vraag in het antwoord wordt gedefinieerd en welke uitspraken de respondent aan dat object verbindt.

6.2 *Een antwoord als interne lezing* – Een tweede mogelijkheid is te onderzoeken of er tekenen zijn dat de tekst zelf van een antwoord een proces van lezing representeert op grond waarvan kan worden aangenomen dat (sommige) uitspraken lezingen zijn van eerdere uitspraken in de tekst van het antwoord. Als de respondent in volgende uitspraken resultaten van zijn ‘leeswerk’ presenteert, krijgen zijn eerdere uitspraken daar hun betekenis.

Als er tekens van zo'n 'interne lezing' worden gevonden, is een antwoord te zien als een zich ontwikkelende lezing van de respondent zelf. Ook zo'n leesproces kan dan worden beschreven. Deze beschrijving kan de plaats innemen van een interpretatie van het antwoord door de onderzoeker.

In het antwoord van de respondente van Oakley kunnen tekenen van zo'n 'intern' leesproces worden getraceerd. De tekst van haar antwoord bestaat niet alleen uit los van elkaar staande uitspraken. Er zijn verbindingen aanwijsbaar die op een interne lezing wijzen. Er komen bij voorbeeld in de tekst zinsdelen voor als 'it's', 'well' en 'let's face it' die lijken te verwijzen naar wat eerder is gezegd en een samenvatting of gevolgtrekking aan te kondigen. Een tweede aanwijzing dat er van een interne lezing sprake is, is te vinden in de combinatie van een zelf geformuleerde vraag en een daaropvolgend antwoord. Zo stelt de respondente zelf zich de vraag 'what you have to give up?' De daaropvolgende uitspraken zijn als een lezing van die vraag te beschouwen. Ten slotte kan ook het herhaald voorkomen van een identiek element⁶ in een antwoord als een spoor van een proces van interne lezing worden opgevat. Als de volgorde van de uitspraken met dat identieke element in rekening wordt gebracht, kan de interne lezing worden getraceerd in de herformuleringen die in de opeenvolgende uitspraken worden teweegebracht. Met behulp van dergelijke tekens van interne lezing kunnen in een antwoord plaatsen worden gevonden, waar de respondent zelf de betekenis van sommige van zijn eerdere uitspraken aangeeft.

Toepassing hiervan op het antwoord dat Oakley analyseert zou bij voorbeeld tot de conclusie kunnen leiden, dat de respondente haar eerste uitspraken leest als tekens van onverwachte moeilijkheden, getuige haar concluderende uitspraak 'it's more difficult than I imagined it would be' en dat zij haar daaropvolgende uitspraken in haar concluderende uitspraak 'it's just the freedom in the daytime to go to places' leest als tekens van gebrek aan vrijheid. En als 'well' als een teken van interne lezing wordt aangetekend, kan worden geconcludeerd dat de vrouw haar aanvankelijke uitspraak 'I'm pretty depressed I think' herformuleert in 'I must be different'. Ten slotte kan – met identieke elementen in het antwoord als indicaties van het spoor van het leesproces – in de volgende reeks van haar uitspraken een leesproces worden getraceerd:

1. I do feel as if	I'm not coping very well
4. I think	I'm pretty depressed
5. I think	I haven't taken to motherhood well
12. Apart from the fact that	I'm so restricted physically
13.	I'm the same person mentally
14. Well, let's face it	I must be different
15. I suppose	I must be different

In de loop van deze reeks zijn herformuleringen te constateren. In de overgang van uitspraak 1 naar 4 wordt de aanvankelijke karakterisering 'not coping very well' gespecificeerd tot 'pretty depressed'. In de daaropvolgende wordt deze medisch klinkende lezing weer geherformuleerd tot een meer algemene 'not taken to motherhood well'. In de daaropvolgende uitspraak lijkt de vrouw moederschap weer te herdefiniëren: van een probleem van 'haven't taken ... well' wordt het tot een probleem dat zij met de woorden 'restricted physically' kenschetst. Daarna is weer een herformulering in haar antwoord te constateren, waarin haar reactie opnieuw wordt geherdefinieerd: in plaats van 'haven't taken well' spreekt zij nu van 'the same person mentally'. Na moederschap uiteindelijk te hebben gelezen als een probleem van 'restricted physically', blijkt zij ook haar reactie daarop te herdefiniëren. Zij beschrijft zichzelf niet meer als iemand die moederschap niet goed heeft verwerkt, maar als een vrouw die weliswaar 'restricted' is in haar mogelijkheden, maar psychisch 'the same person' is gebleven. Ook die lezing is evenwel geen lang leven beschoren. In de volgende uitspraak wordt ook deze alweer geherformuleerd en karakteriseert zij haar toestand als 'be[ing] different'.

Oakley zelf bleek het antwoord van deze vrouw alleen te lezen in termen van 'transitie' en 'depressie' en van een causale relatie daartussen. In deze lezing selecteert zij bepaalde uitspraken van de respondente en ziet zij andere over het hoofd.⁷ Oakley's interpretaties zijn lezingen, niet die van de respondente echter maar van Oakley zelf. Het leeswerk van de respondente ziet Oakley over het hoofd, omdat zij geen acht slaat op de tekens van interne lezing die in de tekst van het antwoord te vinden zijn.

In haar interpretatie homogeniseert⁸ Oakley bovendien het antwoord tot een enkelvoudig⁹ en eenduidig verhaal. Zij maakt het coherent¹⁰ door er maar één conclusie uit te destilleren. In plaats van interpretatie heb ik een beschrijving van de interpretatie van de respondente zelf voorgesteld. In zo'n beschrijving wordt zichtbaar hoe betekenissen in de werkelijkheid tot stand komen.

7. Conclusie en discussie

Oakley bekritiseert een methodologie van onderzoek waarin de antwoorden van onderzochten worden ingepast in vooraf gevormde paradigma's van onderzoekers. Zij propageert daartegenover een methodologie waarin geëluïsterd wordt naar wat onderzochten zelf te vertellen hebben om op grond daarvan interpretatieve theorieën te ontwikkelen.

In een heranalyse heb ik drie vooronderstellingen van deze methodologie zichtbaar gemaakt. De eerste was dat wordt voorondersteld dat de betekenis

van een uitspraak in deze uitspraak zelf besloten ligt. De tweede was dat een onderzoeker zelf in staat is de betekenis van deze uitspraak af te lezen. De derde vooronderstelling was dat een theorie wordt beschouwd als een transparant kijkglas met behulp waarvan de betekenis van een uitspraak onbevooroordeeld kan worden waargenomen.

Alle drie de vooronderstellingen zijn moeilijk houdbaar in een empirische wetenschap als de sociologie. Daarin ligt de maatschappelijke betekenis van een uitspraak niet in de uitspraak zelf besloten, maar wordt deze tot stand gebracht in de empirie, in een werkelijk daaropvolgende uitspraak die als lezing kan worden aangemerkt. De werkelijke betekenis manifesteert zich eerst in de lezing ervan. Daarom ook kan de maatschappelijke betekenis van een uitspraak niet door de onderzoeker zelf worden afgelezen. Interpretatie van een uitspraak door een onderzoeker gaat altijd verder dan de empirie toelaat en is daarom prematuur, ook als deze geïnspireerd wordt door een theorie.

In plaats van interpretatie door de onderzoeker heb ik beschrijving van het leesproces bepleit. Niet de onderzoeker levert dan een interpretatie, maar deze beschrijft de werkelijke interpretaties of lezingen van de onderzochten. Ook een antwoord op open interview-vragen kan dan als de weergave van een leesproces worden beschouwd, ofwel van de vraag van de interviewer, ofwel van het interne leesproces van de respondent. In zo'n methodologie kunnen onderzochten werkelijk aan het woord worden gelaten.

Noten

1. Voor een eerdere analyse van deze tekst, zie: Brongers, Bruens, Nijhof en Schulte Nordholt 1986.

2. 'As people become aware that they must make some changes in the way they are living, as they become aware of the realities involved they become depressed because they... face up the fact that there has been a change', aldus Adams, Hayes en Hopson (geciteerd door Oakley 1980, p. 194). Deze formulering uit de theorie brengt Oakley ertoe 'social status transitions' te zien als 'carriers of identity strain' en 'responses to such transitions' als 'bereavement reactions' zoals 'numbness, pining, depression' (p. 192-193). Oakley beschouwt deze 'general analysis of the psychological impact of social transition on the individual' als 'applicable to woman as maternity cases' (p. 193).

3. De tekst van het antwoord geeft eerder tot andere bewoordingen – als 'gebrek aan vrijheid' en 'beperking' – aanleiding. Na haar uitspraak 'You can't even go to the shops without thinking whether she is going to want feeding' volgt de uitspraak 'It's just the freedom in the daytime to go places'. En na de uitspraken 'You can't hop on a bus and this sort of thing' en 'everytime you go out, you've got to take her with you', zegt de vrouw '...I'm so restricted physically'.

4. Dit probleem is door sociologen onderkend, maar de oplossingen die gebruikelijk worden voorgesteld tonen ook feilen. Zo stellen sociologen die validiteitsonderzoek bepleiten voor, na te gaan of de betekenis die een onderzoeker aan een uitspraak toekent samenhangt met de betekenistoekenning in een specifieke praktijk. Zo kan een socioloog onderzoeken of psychiaters de uitspraak 'ik voel me lusteloos' lezen als een indicatie van de betekenis 'depressie'. Als dat het geval blijkt en hij daar de conclusie aan verbindt dat de uitspraak kennelijk de betekenis 'depressie' in zich bergt, wordt ook weer een algemene betekenis aan een uitspraak toegekend. In de praktijk van de psychiater kan de betekenis van de uitspraak verschillen al naar gelang de context.

5. In open interviews en in ondervragingen zoals die bij voorbeeld in instituties als de rechtspraak (zie: Atkinson en Drew 1979) en de gezondheidszorg (zie: Ten Have 1987) plaatsvinden, kunnen volgende vragen weer als lezingen van eerdere antwoorden fungeren.

6. In een tekst waarin de uitspraken AB en AC voorkomen, wordt A beschouwd als het identieke element. Het nut van een beschrijvingswijze die van zulke formele kenmerken van uitspraken gebruik maakt, is dat hiermee verbanden in een tekst zichtbaar kunnen worden gemaakt zonder dat de interpretator (zijn) betekenissen invoert. Op deze wijze kunnen de structuren worden beschreven waarbinnen betekenissen worden gerealiseerd (voor deze beschrijvingswijze, zie: Harris 1952a, 1952b en 1963).

7. Zij selecteert 'I'm pretty depressed', maar laat 'mentally I'm the same person' en 'I must be different' onbesproken. Zij herformuleert wat de respondente zegt tot louter 'transitie', maar laat andere elementen uit de uitspraken 'it's more difficult than I imagined it would be', 'it's just the freedom in the daytime to go to places' en 'apart from the fact that I'm so restricted physically' onvermeld. In het antwoord is ten slotte ook geen aanwijzing te vinden dat de vrouw haar situatie en haar gevoel causaal met elkaar in verband brengt. Eerder spreekt zij van gescheiden werelden: 'apart from the fact that I'm so restricted physically, mentally I'm the same person'.

8. In de methodologie en praktijk van sociologisch onderzoek bestaat meer aandacht voor homogeniteit (interne consistentie) dan voor heterogeniteit van teksten (lineariteit, argumentatiestructuur, narratieve structuur), ook in het geval van antwoorden op vragen. Ook de respondent zelf kan zijn antwoord homogeniseren, zoals Locker en Kaufert (1988, p. 27) constateren: 'there is the possibility that the accounts ... have been reconstructed in order to fit into a logical and coherent biography'. Dat probleem kan worden onderzocht door antwoorden van respondenten te vergelijken met hun eerdere lezingen van een situatie.

9. De tekst van dit antwoord blijkt te zijn opgebouwd rond een aantal tekstuele elementen. Het eerste deel van het antwoord is gecentreerd rond het woord 'I'. In deze 'I'-uitspraken is sprake van 'not coping very well', van 'bad times' en van 'haven't taken motherhood well'. Daarop volgt een deel waarin uitspraken worden gedaan die alle aan het woord 'you' zijn gekoppeld. Daarin worden zaken ter sprake gebracht als 'to give up every freedom', 'can't even go to the shops', 'can't even hop on a bus'. Daarna verandert de spreekwijze weer en verschijnt er een nieuwe klasse van 'I'-uitspraken waarin wordt gesproken van 'restricted physically', van 'the same person mentally' en van 'must be different'. De tekst van het antwoord blijkt meervormig.

10. De aanname van coherentie in de antwoorden van respondenten kan in veel verslagen van kwalitatief sociologisch onderzoek worden geconstateerd.

Literatuur

- Atkinson, J.M., en P. Drew, *Order in court; the organisation of verbal interaction in judicial settings*. MacMillan, Londen 1979.
- Boer, F. de, en T. Hak, *Besluitvorming in de acute psychiatrie; een tekstanalyse van wachtrapporten*. Konteksten-7, Publikatiereeks van het Instituut voor Preventieve en Sociale Psychiatrie van de Erasmus Universiteit en de vakgroep Verzorgingssociologie van de Universiteit van Amsterdam, Rotterdam 1986.
- Brongers, R., T. Bruens, G. Nijhof en J. Schulte Nordholt, I suppose I must be different. *Verzorging* 1987, 3, 1, 1-19.
- Garfinkel, H., *Studies in ethnomethodology*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1967.
- Ginzburg, C., *De kaas en de wormen*. Bakker, Amsterdam 1981. (Oorspronkelijke Italiaanse editie: 1976.)
- Hak, T., Sociology as the science of readings. In: T. Hak, J. Haafkens en G. Nijhof, *Workingpapers in discourse and conversational analysis*, Konteksten-6, Publikatiereeks van het Instituut voor Preventieve en Sociale Psychiatrie van de Erasmus Universiteit en de vakgroep Verzorgingssociologie van de Universiteit van Amsterdam, Rotterdam 1985a, 197-202.
- Hak, T., *De ontwikkeling van een tekstsociologische analyse*. Sociologische Gids, 1985b, 32, 3, 195-212.
- Hak, T., De constructie van een psychiatrisch geval; een tekstsociologische analyse van een wachtrapport. *Sociologische Gids* 1987a, 34, 5, 354-369.
- Hak, T., Ideological interpellation in propaganda of the Centruumpartij. *The Netherlands Journal of Sociology* 1987b, 23, 1, 17-30.
- Hak, T., *Tekstsociologische analyse*. Foris, Dordrecht 1988.
- Hak, T., Constructing a psychiatric case. In: B. Torode (red.), *Text and talk as social practice*. Foris, Dordrecht 1989, 72-92.
- Harris, Z.S., Discourse analysis. *Language* 1952a, 28, 1-30.
- Harris, Z.S., Discourse analysis: a sample text. *Language* 1952b, 28, 474-494.
- Harris, Z.S., Discourse analysis manual. In: Z.S. Harris, *Discourse analysis reprints*. Mouton, Den Haag 1963 (1957), 7-41.
- Have, P. ten, *Sequenties en formuleringen; aspecten van de interactionele organisatie van huisarts-sprekurgesprekken*. Foris, Dordrecht 1987.
- Locker, D., *Symptoms and illness; the cognitive organization of disorder*. Tavistock, Londen 1981.
- Locker, D., en J. Kaufert, The breath of life; medical technology and the careers of people with post-respiratory poliomyelitis. *Sociology of Health and Illness* 1988, 10, 1, 23-40.
- Morley, D., Text, readers, subjects. In: S. Hall e.a., *Culture, media, language*. Hutchinson, Londen 1980, 163-173.
- Nijhof, G., Over een tekstsociologische methodologie van geschiedlezing. *Kennis en Methode* 1986, X, 4, 331-347.
- Nijhof, G., Over beschrijving en interpretatie in de Eliaanse historische sociologie. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 1989, 16, 1, 70-88.
- Oakley, A., *Woman confined: towards a sociology of childbirth*. Robertson, Oxford 1980.
- Pêcheux, M., Are the masses an inanimate object? In: D. Sankoff (red.), *Linguistic variation: models and methods*, Academic Press, New York 1978, 251-266.

- Silverman, D., *Qualitative methodology @ sociology; describing the social world*. Gower, Aldershot 1985.
- Trew, T., Theory and ideology at work. In: R. Fowler, B. Hodge, G. Kress en T. Trew, *Language and control*, Routledge & Kegan Paul, 1979, 94-116.
- Wilderdink, N., De maatschappij als tekst; een reactie op Gerhard Nijhof. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 1989, 16, 1, 89-104.